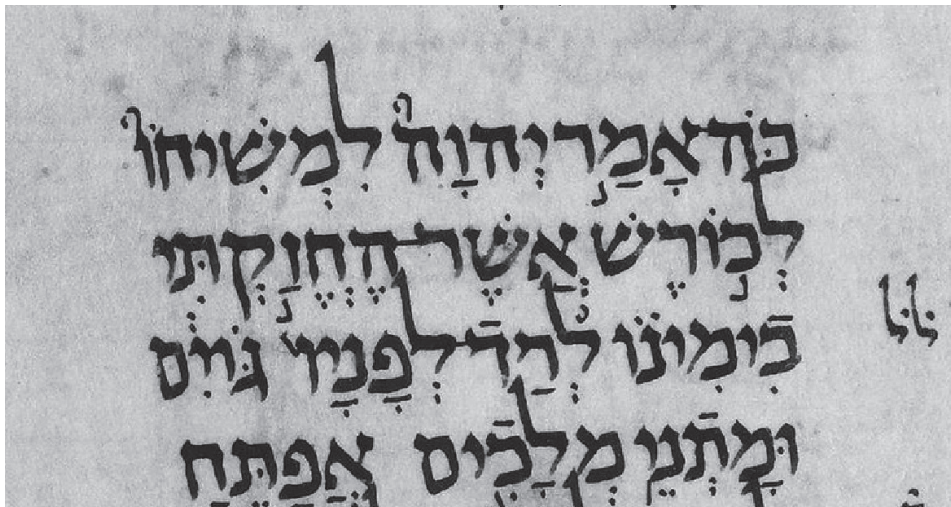

טעמי המקרא וכורש המשיח*

יוסף עופר

”כֹּה־אָמַר ה' לְמֹשִׁיחֹ לְכוֹרֶשׁ אֲשֶׁר־הִחַזְקֵתִי בַיָּמִינוּ לְרַדְּלִפְנֵי גוֹיִם וּמִתְּנֵי מַלְכִים אֶפְתַּח לְפִתְּחֵ לְפָנָיו דְּלָתַיִם וּשְׁעָרַיִם לֹא יִסְגְּרוּ” (ישעיהו מה, א). הטעמים המובאים פה מובאים גם בכתיבי היד המדויקים מתקופת בעלי המסורה: כתר ארם צובה, כתב יד לנינגרד, כתב יד קהיר' וכן במהדורת הדפוס של התנ”ך שנדפסה בוונציה בשנים רפ”ד-רפ”ו; לפיכך אפשר לקבוע כי נוסח הטעמים הזה הוא-הוא נוסח המסורה.

תצלום 1: כתר ארם צובה בישיעהו מה, א (בחסות מכון בן צבי, ירושלים)

בטעמי המקרא שבפסוק הזה יש תופעה מיוחדת וחריגה: הטעם זרקא חוזר פעמיים, ואין אחריו סגול. תופעה זו היא חריגה מפני שהטעם זרקא מופיע תמיד בתחום הסגול (בטעמי כ"א ספרים), ושני הטעמים האלה קשורים זה בזה: אין סגול בלא זרקא לפניו, ואין זרקא בלא סגול אחריה!²

מלבד החריגה הבולטת והתמוהה הזאת הצביעו חוקרים ופרשנים על שתי חריגות נוספות בטעמי המקרא בפסוקנו: שני מונחים רצופים באים בו לפני רביע (במילה 'לכורש'

* תודה לידידי פרופ' יוחנן ברויאר שקרא את המאמר והעיר כמה הערות.

1. בטעמי כ"י ק יש שינוי זעיר אחד: המילה 'לכורש' מוטעמת בטעם המשרת מירכא ולא בטעם מונח.
2. הקשר ההדוק בין הטעמים זרקא וסגול מתבטא גם בכך שסגול האמור לבוא במילה הראשונה בפסוק, ועל כן אין לפניו מקום לזרקא - הופך לשלשלת (ברויאר, תשמ"ב, עמ' 120). במקרים של שרשרת של משנים בתחום הסגול באות לפעמים שתי זרקות, ובמקרה אחד שלוש זרקות, בתחומו של הטעם סגול (ברויאר, תשמ"ב, עמ' 49-47; ייבין, תשס"ג, עמ' 158).

ובצירוף 'אשר החזקתי'; וכן באות בו שתי זרקות רצופות, אולם רצף כזה יכול לבוא רק אם קדם לשתי הזרקות הטעם רביע.³ כל שלוש החריגות מתועדות בכתבי היד המדויקים המייצגים את נוסח המקרא הטברני.⁴

כיוון ההסבר האינטואיטיבי של החריגים האלה ברור: פעמים רבות כאשר יש חריגה מחוקי טעמי המקרא, יש מקום לשחזר נוסח ראשוני שהתאים ככול לחוקי הטעמים אלא שחל שינוי מסוים בנוסח הפסוק והוא שגרם לחריגה. נראה אפוא כי הרקע לשינוי שחל בפסוקנו קשור למחלוקת ידועה בפירושו:

דרש רב נחמן בר רב חסדא מאי דכתיב "כה אמר ה' למשיחו לכורש אשר החזקתי בימינו", וכי כורש משיח היה? אלא אמר לו הקב"ה למשיח: קובל אני לך על כורש! אני אמרתי "הוא יבנה ביתי ויקבץ גליותי" (ישעיהו מה, יג)⁵ והוא אמר "מי בכם מכל עמו... ויעל" (עזרא א, ג; דברי הימים ב לו, כג) (בבלי מגילה יא ע"א).

בגמרא נדחית האפשרות הפרשנית שכורש הוא המשיח, כלומר שתבת 'לכורש' היא תמורה לתבת 'למשיחו'. את הפירוש הזה הגמרא דוחה בתמיהה, "וכי כורש משיח היה?", ומציעה פירוש אחר, דרשני, ולפיו המשיח הוא משיח בן דוד, וה' מדבר עמו על כורש, האמור להוציא לפועל את הגאולה.

ואולם רוב פרשני הפשט נוקטים דווקא את הפירוש הדחוי בגמרא, ולפיו אכן כורש הוא המשיח.⁶ כך למשל פירש רש"י בפירושו הראשון לפסוק: "למשיחו - כל שם גדולה קרויה 'משיחה', כמו 'לך נתתם למשחה' (במדבר יח, ח)". רק אחרי הפירוש הזה מזכיר רש"י את דברי התלמוד: "ורבותינו אמרו: למלך המשיח אמר הקדוש ברוך הוא: קובל אני לך על כורש, כדאיתה במסכת מגילה". בעקבות רש"י (בפירושו הראשון) הלכו רוב פרשני הפשט בפירושיהם לפסוקנו:

ר' יוסף קרא: "כלומר: מי הוא משיחו? זהו כורש".

ראב"ע: "כה - יש אומרים (ראו תרגום רס"ג) כי משיחו הוא הנביא, ויש אומרים כי הוא

3. על החריגה של שני המונחים הרצופים ראו שד"ל, תש"ל, עמ' 327; ויקס, 1887, עמ' 136; ייבין, תשס"ג, עמ' 160, 171; ברויאר, תשמ"ב, עמ' 98, הערה 23. על החריגה של שתי הזרקות שלא קדמן רביע ראו ייבין, תשס"ג, עמ' 158; ברויאר, תשמ"ב, עמ' 40, הערה 12. ייבין וברויאר מציינים כי גם בשמואל א ב, טו (גַם בְּטָרֶם יִקְטְרוּן אֶת־הַחֶלֶב) באות שתי זרקות בלא שקדמן רביע. לדעת ברויאר, חריג זה הוא פשוטה בין שני נוסחים מתחלפים (כלומר נוסח אחד גרס גַם בְּטָרֶם יִקְטְרוּן אֶת־הַחֶלֶב, ומשנהו גרס גַם בְּטָרֶם יִקְטְרוּן אֶת־הַחֶלֶב).

4. כאמור לעיל, שתי הזרקות (שאינן אחריהן סגול) באות בכתבי היד א, ל, ק, ש1 ובדפוס ד. מונח במילה 'לכורש' בא בכתבי היד א, ל, ש1 ובדפוס ד. בכ"ק בא הטעם מירכא במילה 'לכורש', ואף זאת בניגוד לכללי משרתי הרביע (ייבין, תשס"ג, עמ' 171; ברויאר, תש"ל-תשס"ג, ישעיהו מה, א).

5. נוסחנו: "הוא יבנה עירי וגליותי ישלח לא במחיר ולא בשחד", וראו דקדוקי סופרים על אתר.

6. פרשני המקרא הראשונים צוטטו ממהדורת 'מקראות גדולות הכתר' (כהן, תשנ"ב).

כורש; ושניהם נכונים, כי הנביא אמר 'יען משח ה' אותי' (ישעיהו סא, א), גם מצאנו 'ומשחת את חזאל' (מלכים א יט, טו)."

רד"ק: "כה אמר ה' למשיחו לכורש - כמו שקראו 'רועי' (ישעיהו מד, כח), כן קראו משיחו, כלומר: מלכי, כי אני המלכתיו להחריב בבל; והמלך הוא 'משוח'."

ובדומה לכך פירשו גם ר' אליעזר מבלגנצי, ר' יוסף כספי ור' ישעיהו דיטראני.

להסבר דרשת חכמים בפסוק מציע עמוס חכם הסבר מעניין:⁷ בלשון חכמים נתייחד השם 'משיח' לגואל העתיד לקום באחרית הימים, ועל כן התקשו חז"ל לקבל את פשוטו של מקרא, שכורש יכול להיקרא משיח על שם שהוא ממלא שליחות אלוהית. כאמור, על הרקע הזה ראוי לחפש הסבר גם לחריגות מחוקי הטעמים שבפסוק.

נחזור עתה אל החריגות והזרויות בטעמי המקרא שבפסוק, ונראה כיצד התייחסו אליהן המפרשים הראשונים והאחרונים. רש"י, בפירושו לתלמוד (מגילה יב ע"א, ד"ה 'קובל אני לך'), סבור שהטעמים תומכים בפירוש שמציע התלמוד (פירוש רש"י מכנה 'דרש'): "וניקוד טעם מקרא זה מוכיח על דרש זה, שאין לך טעם זרקא במקרא שאין סגול בא אחריו, וכאן ננקד למשיחו בזרקא ולכורש ננקד במאריך להפרישו ולנתקו מעם למשיחו".⁸ ואולם הסבר זה בפני עצמו אין בו די כדי להסביר את החריגה מחוקי הטעמים; שהרי היה אפשר להפריד את תבת 'למשיחו' מתבת 'לכורש' שאחריה באמצעות טעם מפסיק בלא לחרוג מכללי הטעמים.

שד"ל וויקס הציעו לתקן את נוסח הטעמים שבפסוק ולהתאימו לכללי הטעמים. שניהם הכירו הערת מסורה התומכת בנוסח המסורה: "לית זרקא בלא סגלא",⁹ ובכל זאת לא היססו להציע תיקון לטעמי המקרא של הנוסח הזה. שד"ל מציע לתקן את הנוסח כך: "כה־אמר ה' למשיחו לְכֹרְשׁוֹ אֲשֶׁר־הִחַזְקֵתִי בִּמְיֻנּוֹ וכו'. במילה 'למשיחו' הוא החליף את הזרקא בסגול, והביא סמך לדבריו ממהדורת דפוס אחת משנת ר"פ. ועוד תיקון תיקן: במילה 'לכורש' סימן מונח לגרמיה במקום מונח, שהרי לא ייתכנו שני מונחים רצופים לפני רביע.¹⁰ אחר כך "גילה" שד"ל את דברי רש"י המדברים על החריג בטעמים

7. חכם, תשמ"ד, עמ' תצח, הערה 22 (בסיכום הפרשה).

8. נראה שלפני רש"י עמד נוסח דומה לזה שבכ"י ק, והמילה "לכורש" הוטעמה במירכא (ראה לעיל, הערה 4). קוגוט, תשנ"ד, עמ' 52, מדגיש כי רש"י תפקד כפרשן התלמוד בעת שהצביע על הזיקה בין טעמי המקרא ובין דרשת חז"ל. בפירושו למקרא תמך בפירוש הפשט והציג את 'למשיחו לכורש' כצירוף של תמורה.

9. שד"ל, תשל"ל, עמ' 327-328, מפנה אל 'מנחת שי' המזכיר את הערת המסורה הזאת. ויקס, 1887, עמ' 136, הערה 5, מציין כתבי יד שמצא בהם את הערת המסורה בניסוח 'ל' זרקא בלא סגולה' או 'ל' רביע אחר זרקא'. פירוש הערות המסורה האלה הוא דומה - רק בפסוקנו נמצא הטעם זרקא בלא סגול אחריו, או רק בפסוקנו נמצא הטעם זרקא ואחריו הטעם המפסיק רביע, בלא טעם מפסיק ביניהם.

10. שד"ל, שם. 'תיקונו' זה של שד"ל (מונח לגרמיה במילה 'לכורש') התקבל בכמה מהדורות דפוס, כגון במהדורות גינצבורג וקורן.

והביאם, ובכך משתמעת נסיגה מסוימת מדבריו. מדברי רש"י עולה בבירור שהחריגה בטעמי המקרא הייתה כבר בימיו, ורש"י הציע לחריגה זו הסבר משלו. ויקס מציע את התיקון הזה: ¹¹ "כֹּה־אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ לְכוּרֶשׁ אֲשֶׁר־הִחְזַקְתִּי בְיָמֵינוּ" וכו'. המילה 'לכוּרֶשׁ' מוטעמת בסגול¹² והמילה 'ה' מוטעמת ברביע, והכול מתאים לחוקי הטעמים. שד"ל וויקס מבססים את תיקוניהם על הסברה, על חוקי הטעמים ועל כמה כתבי יד או מהדורות דפוס שנוסחם קרוב - אך לא זהה - לנוסח הנראה בעיניהם. ואולם אין זו הדרך הנכונה לפתרון הבעיה; שהרי הנוסח המצוי והחריג נתמך בכתבי היד המדויקים המייצגים את מסורת טבריה. הנדרש פה הוא הסבר ולא תיקון.

אסביר תחילה את הכיוון הכללי של ההסבר, ואחר כך אגיע לפרטי הטעמים: מתקבל על הדעת שהטעמים המקוריים בפסוק התאימו לפשוטו של מקרא, ש'משיחו' הוא-הוא כורש. חלוקת הטעמים התאימה אפוא לפיסוק כזה:

כֹּה אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ, לְכוּרֶשׁ:

אֲשֶׁר הִחְזַקְתִּי בְיָמֵינוּ, לְרֹד לְפָנָיו גּוֹיִם וּמְתָנִי מְלָכִים אֶפְתָּח וכו'

החלוקה המקורית התאימה לחלוטין לחוקי טעמי המקרא בלא שום חריגים, אבל אחר כך חל שינוי בטעמים בעקבות דברי הגמרא התמהה "וכי כורש משיח היה?" או בעקבות תמיהה דומה של הקוראים. הקוראים ביקשו לשנות את החלוקה העולה מן הטעמים כדי למנוע את זיהויו של כורש כמשיח ה', אבל הקוראים האלה לא רצו - או לא הצליחו - לעקור את הטעמים לגמרי ולהתאימם מחדש לפירוש שהציעו, ומשום כך נותרו בפסוק זרויות וחריגות מחוקי הטעמים. עד כאן הכיוון העקרוני להסבר, ועתה הצעה מפורטת. נראה לי שצריך להניח שלושה שלבים בהטעמת הפסוק:

(1) הטעמים המקוריים בפסוק היו אלה:

"כֹּה־אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ לְכוּרֶשׁ"

אֲשֶׁר־הִחְזַקְתִּי בְיָמֵינוּ לְרֹד־לְפָנָיו גּוֹיִם וּמְתָנִי מְלָכִים אֶפְתָּח" וכו';

(2) הקוראים שביקשו לעקור את הזיהוי בין המשיח ובין כורש¹³, הקדימו את הסגול למילה 'למשיחו', כך:

11. ויקס, 1887, עמ' 136.

12. הטעמת 'לכוּרֶשׁ' בסגול באה בכ"ר משנת 1105/6 (כפי שציין ייבין, תשס"ג, עמ' 171), ובכמה דפוסים קדומים, כגון דפוס שונצין, נפולי רנ"ב (1492); דפוס ברישה רנ"ד (1494) שציין שד"ל; דפוס עטיאש, אמסטרדם ת"ט-ת"כ (1659/60). ויקס רואה בהטעמה זו את "הנוסח הרגיל".

13. יש לסייג ולומר כי ההטעמה המשוחזרת כאן בשלב (1) יכולה להתפרש בדוחק 'כה אמר ה' למשיחו על כורש'; וגם ההטעמה המשוחזרת בשלב (2) איננה שוללת לחלוטין את הפירוש 'כה אמר ה' למשיחו, כלומר כורש אשר החזקתי בימיו וכו'/. ובכל זאת הטעמה (2) מתאימה טוב יותר לפירוש שהמשיח איננו כורש.

”כֹּה־אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ”

לְכוֹרֵשׁ אֲשֶׁר־הִחְזַקְתִּי בִימִינוֹ לְרַדְּ-לְפָנָיו גּוֹיִם וּמְתַנֵּי מְלָכִים אֶפְתָּח” וכו’;

(3) הטעמים שהתקבלו לבסוף היו הכלאה של שתי ההטעמות שתוארו לעיל:

”כֹּה־אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ לְכוֹרֵשׁ אֲשֶׁר־הִחְזַקְתִּי בִימִינוֹ לְרַדְּ-לְפָנָיו גּוֹיִם וּמְתַנֵּי מְלָכִים אֶפְתָּח” וכו’.

לא קל להסביר מדוע נתקבל דווקא נוסח הכלאיים הזה. ייתכן שהשפיע כוחה המוסיקלי של הזרקא, המנוגנת בסלסול ארוך, והקוראים משני המחנות לא ויתרו על סלסול הזרקא במילה שהורגלו בה. לעומת זאת המשיך לפעול הרצון לנתק את המשיח מכורש, ועל כן הועדף המונח על פני הסגול במילה 'לכורש'. מעתה התקבל בקרב הקוראים הסבר מעין זה שלימים הציעו רש"י, שיש פה כוונה מיוחדת של הטעמים לנתק זו מזו את המילים 'למשיחו' ו'לכורש', ולשם כך נוצר חריג מכוון בחוקי הטעמים. ההסבר הזה כוחו היה יפה לשמר את הנוסח המוזר ויוצא הדופן של הטעמים המצויים פה.

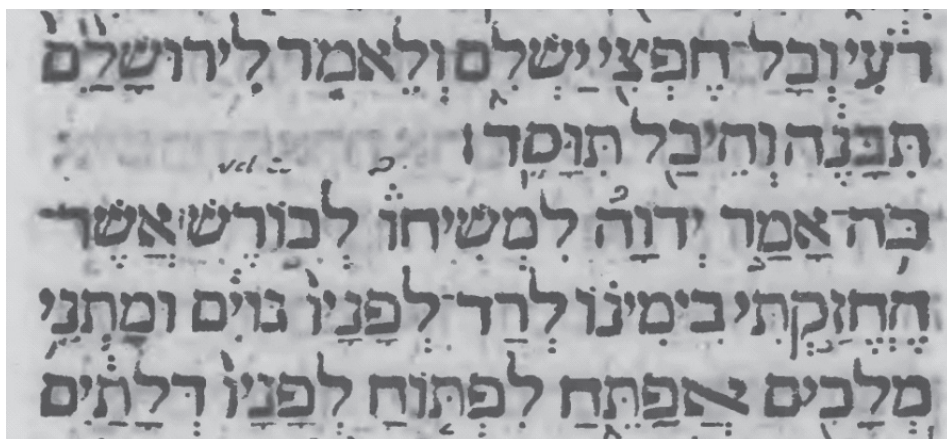
האם אפשר למצוא תיעוד לשני השלבים המשוחזרים, שלב (1) ושלב (2)? בדיקה נרחבת בכתבי יד ובדפוסים מעלה ממצאים מעניינים, אלא שמשמעותם טעונה דיון ואיננה חד-משמעית.

ממצא אחד: כבר ציין ייבין כי בכ"י רויכלין משנת 1105/6 המילה 'לכורש' מוטעמת בסגול, ונוסח דומה אפשר למצוא בכתבי יד נוספים ובכמה דפוסים,¹⁴ אך המקורות האלה אינם זהים לשלב (1) בשחזורנו. הם מטעימים כך: ”כֹּה־אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ לְכוֹרֵשׁ”. שתי זרקות לפני סגול בלא שקדם להן רביע הן חריג מחוקי הטעמים, ועל כן קשה להניח שכך היה הנוסח המקורי. אמנם ייתכן שהסגול במילה 'לכורש' אכן השתלשל מנוסח קדום, אולם מנגד יש לשקול את ההסבר החלופי ולפיו ההטעמה הזאת היא תיקון נוסח מאוחר: הקוראים ראו שתי זרקות במילים 'ה' ו'למשיחו' והסיקו שבמילה שאחריהן חייב לבוא הטעם סגול.

ממצא נוסף: בדפוס שונצינו של התנ"ך, פיזרו רע"א-רע"ז (1511-1517) נדפס כך: ”כֹּה־אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ לְכוֹרֵשׁ אֲשֶׁר־הִחְזַקְתִּי בִימִינוֹ” וכו'.¹⁵ נוסח זה קרוב לשלב (2) שהצעת בשחזור ההטעמות (פרט להטעמת המילה 'לכורש' במונח לגרמיה ולא במונח). ואולם גם פה אין לדעת אם אמנם הנוסח הזה השתלשל מתקופה קדומה או שמא אינו אלא הצעת תיקון לנוסח המסורה הקשה שיש בו שתי זרקות בלא סגול והמתקן החליט להמיר את הזרקא השנייה בסגול בדיוק כפי שעשה (שד"ל).

14. ראו את ההערה הקודמת.

15. נוסח זה נדפס גם בנביאים אחרונים עם פירוש אברבנאל, פיזרו ר"ף (1520), כפי שציין שד"ל. קרוב להניח כי יש קשר בין שני הדפוסים האלה, שנדפסו שניהם בפיזרו בהפרש זמן קצר. ראו תצלום 2 של דפוס שונצינו (המוצג באתר ספרים סרוקים של הספרייה הלאומית; מספר הספר בספרייה: R2° 45 A 407). על גבי עותק הדפוס המצולם פה נרשם בכתב יד נוסח חלופי: זרקא בתבת 'למשיחו' וסגול בתבת 'לכורש'.

תצלום 2: ישעיהו מה, א בתנ"ך דפוס שונצינו, פיזרו רע"א-רע"ז (1511-1517).
 סגול כתבת 'למשיחו'. (התצלום – באדיבות הספרייה הלאומית).

נסכם: הצעת השחזור שהצגתי באה לשחזר שלבים קדומים שקדמו לקביעת נוסח המסורה, וכך להסביר את החריגות מחוקי הטעמים. היא נסמכת על הסברה ועל ההנחה שחריגות בוטות מחוקי הטעמים לא אירעו סתם כך בלא סיבה. ייתכן שמרכיבים מסוימים של ההטעמה בשלבים הקדומים האלה השתלשלו בדרכים נעלמות אל כתבי יד מאוחרים ואל הדפוסים,¹⁶ אך אין הכרח להניח זאת; ייתכן גם שלשלי ההטעמה הקדומים לא נותרה כל עדות, והדמיון לעדויות המאוחרות הוא מקרה בלבד, הנובע מן הניסיונות להתמודד עם קשיי נוסח המסורה באמצעות תיקוני נוסח.

גם עמוס חכם מציע הסבר לטעמי הפסוק הזה.¹⁷ הסברו דומה בכיוון הכללי לזה שהצעתי, אך שונה ממנו בפרטיו. לפי השערתו היו מתחילה שני נוסחים שונים, ושניהם התאימו היטב לחוקי הטעמים: לפי ההטעמה הראשונה, כורש הוא המשיח: "כה־אמר ה' למשיחו לכורש // אשר־החזקתי בימינו לדרד־לפניו גוים" וכו'; ואילו לפי ההטעמה השנייה, כורש אינו המשיח: "כה־אמר ה' למשיחו // לכורשו אשר־החזקתי בימינו לדרד־לפניו גוים" וכו'.

אך לפי ההצעה הזאת אי־אפשר להבין מניין נולדו כאן שתי זרקות; מניין הגיעה זרקה

16. ההנחה שנוסחים קדומים שנדחו מהמסורה מצאו דרכם לכתבי יד ולדפוסים מאוחרים הובעה במחקרים רבים של מנחם כהן ושל יצחק פנקובר. ראו למשל כהן, תש"ם, עמ' 166; פנקובר, תשע"א, עמ' 167.

17. חכם, תשמ"ד, עמ' תצח, הערה 22. חכם מציע שם הסבר נוסף, מוזר למדי: "כשם שעיוות כורש דרכו כך התעוותו טעמי המקרא". גם קוגוט הביע דעתו כי בזריות שבטעמי הפסוק משתקפת התרועעות בלתי מוכרעת בין פירוש המתאים יותר לפשט ובין פירוש המתאים לדרש; אך לא פירט (קוגוט, תשנ"ד, עמ' 52 הערה 18).

למילה 'למשיחו' - שהרי לא הייתה שם מעולם; לאן נעלם הסגול; וכיצד הפך מונח לגרמיה במילה 'לכורש' למונח רגיל - חריג לחוקי הטעמים. לשון אחרת: פרטי ההצעה אינם משכנעים, ואף המציע עצמו הרגיש בכך, והוא מסיים: "וצריך עוד עיון גדול בזה". גם הרב מרדכי ברויאר רומז להסבר אפשרי לחריגות בטעמי הפסוק.¹⁸ הוא משער כי שני המונחים במילים 'לכורש' ו'אשר החזקתי' רומזים לטעם סגול שהיה ראוי לבוא לאחריהם, כלומר להטעמה: "כֹּה־אָמַר ה' לְמִשִּׁיחוֹ לְכוֹרֶשׁ אֲשֶׁר־הִחַזְקֹתִי בִימֵינוֹ לְרַדְּלִפְנֵי גוֹיִם" וכו'. וחכם עדיף מנביא: הטעמה קרובה לזאת באה בשני כתיבי יד אשכנזיים מן המאה ה-13 (הספרייה הבריטית, Add. 9398 [ס' 12455] ו-9399 Add. [ס' 72986]).¹⁹ נראה שברויאר רמז לאפשרות שההטעמה המקורית פירשה שכורש הוא המשיח, והשמטת הסגול מגמתה למנוע את הפירוש הזה. ברם שחזור כזה איננו פותר את כל הקשיים: מיקום הסגול במילה 'בימינו' אינו פשוט מבחינה תחבירית, וגם אין בהצעה זו כדי להסביר את שתי הזרקות שלא קדם להן רביע.

לפי השערתו שהוצגה לעיל יש שלוש חוליות בשרשרת: הנוסח המקורי מתאים בכול לחוקי הטעמים, הנוסח השני הוא כבר נוסח 'מתוקן', וכבר נולדה בו חריגה ראשונה מחוקי הטעמים: המילה 'לכורש' שאיבדה פתאום את הטעמתה קיבלה סתם מונח משרת - ולא מונח לגרמיה, הראוי לה לפי חוקי הטעמים, ואילו הנוסח השלישי, נוסח המסורה, נוצר מחיבור מלאכותי של שני הנוסחים הראשונים, והוא מכיל את שתי החריגות הנוספות. אפשר גם לשלב את השערתו עם זו של הרב ברויאר; (1) הנוסח הראשון היה כמתועד בכתבי היד האשכנזים ובדומה למה שהציע הרב ברויאר:

"כֹּה־אָמַר ה' לְמִשִּׁיחוֹ לְכוֹרֶשׁ אֲשֶׁר־הִחַזְקֹתִי בִימֵינוֹ לְרַדְּלִפְנֵי גוֹיִם" וכו';

(2) הקוראים שביקשו לעקור את הזיהוי בין המשיח ובין כורש הקדימו את הסגול למילה 'למשיחו' ואת הזרקא למילה 'ה', ובמילה 'בימינו' הטעימו רביע במקום סגול (אך הותירו לפני הרביע את שני המונחים שהיו לפני הסגול). כך:

"כֹּה־אָמַר ה' לְמִשִּׁיחוֹ לְכוֹרֶשׁ אֲשֶׁר־הִחַזְקֹתִי בִימֵינוֹ לְרַדְּלִפְנֵי גוֹיִם" וכו';

(3) הטעמים שהתקבלו לבסוף היו הכלאה של שתי ההטעמות משום שכוחה המוזיקלי של הזרקא במילה 'למשיחו' גבר על זה של הסגול:

18. ברויאר, תשמ"ב, עמ' 98 הערה 23.

19. אלא שבשני כתיבי היד האלה בא רביע (ולא סגול) בשם ה'. הטעמה זהה באה גם בכ"י הספרייה הבריטית Harley 5498 (ס' 12419), שהוא כתב יד ספרדי מן המאה ה-14 או ה-15: בשם ה' בא רביע ובמילה 'בימינו' סגול, אך הזרקא במילה 'למשיחו' איננה נראית בתצלום. ואולם אם אמנם זו הייתה ההטעמה המקורית של הפסוק, קשה להבין כיצד הומר הרביע בשם ה' (המתאים לחוקי הטעמים) בזרקא המנוגדת לחוקי הטעמים. ויקס ציין את שלושת כתיבי היד האלה, ונעזר בנוסחם כדי לקבוע שבשם ה' צריך לבוא רביע; אולם את הסגול קבע במילה 'לכורש' ושם הסתמך על כתיבי יד אחרים...

”כֹּה־אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ לְכוֹרֶשׁ אֲשֶׁר־הִחֲזַקְתִּי בְיָמֵינוּ לְרַדְּל־פָּנָיו גּוֹיִם” וכו'.

מעתה נמצאת אומר: אכן, כדברי רש"י, בטעמי המקרא של פסוקנו ניכרת המגמה להורות על פירוש הדרש, ולהפריד בין כורש המלך ובין המשיח. אולם, בד בבד, טעמי המקרא החריגים של הפסוק מלמדים גם על ההתלבטות של הקוראים והלומדים בפירוש הפסוק הזה, וגם על כוחה של מסורת הקריאה העתיקה שלו, שהתאימה לפשט, לא נכנעה בנקל למסורת החדשה שבאה לעוקרה, והותירה סימנים גם בנוסח האחרון שהתקבל על ידי בעלי המסורה.

רשימת קיצורים לכתבי היד

- א כתר ארם צובה, רוב התנ"ך, מהדורת צילום, ירושלים תשל"ו.
- ד דפוס 'מקראות גדולות', ונציה רפ"ד-רפ"ו.
- ל כ"י סנקט פטרבורג (לנינגרד), הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr I B19a, תנ"ך שלם (מהדורת צילום: *The Leningrad Codex - A Facsimile*: D.N. Freedman [ed.], Edition, Grand Rapids :Eerdmans 1998).
- ק כ"י הנביאים מקאהיר, גוטהייל 34, דפוס צילום, ירושלים תשל"א.
- ר כ"י רויכליניאנוס, נביאים משנת 1105/6 (מהד' צילום: *Codex Reuchlinianus*: No. 3 of the Radische Landesbibliothek in Karlsruhe, Copenhagen 1956).
- ש1 כתב יד ששון 1053, תנ"ך שלם (תצלום במכון לתצלומי כתבי היד העבריים: ס' 8881).

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- ברויאר, תש"ל-תשס"ג מ' ברויאר, 'הנוסח ומקורותיו', בראש ספרי המקרא עם פירוש דעת מקרא, ירושלים תש"ל-תשס"ג.
- ברויאר, תשמ"ב מ' ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב.
- ויקס, 1887 W. Wickes, *A Treatise on the Accentuation of the Twenty-one So-called Prose Books of the Old Testament*, Oxford 1887
- חכם, תשמ"ד ע' חכם, ספר ישעיהו מפורש בידי עמוס חכם מסדרת דעת מקרא, ירושלים תשמ"ד.
- ייבין, תשס"ג י' ייבין, המסורה למקרא, אסופות ומבואות בלשון ג, ירושלים תשס"ג.
- כהן, תש"ם מ' כהן, 'קווי יסוד לדמותו העיצורית של הטקסט בכתבי יד מקראיים מימי הביניים', עיוני מקרא ופרשנות [א], רמת-גן תש"ם, עמ' 123-182.

- כהן, תשנ"ב מ' כהן (מהדיר ועורך מדעי), מקראות גדולות 'הכתר': מהדורת יסוד חדשה בהוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ב ואילך.
- פנקובר, תשע"א י"ש פנקובר, 'כתב-יד של התורה מבוכרה מסוף המאה הט"ו' (עם נספח על כ"י ז'נבה, גניזה 99), בתוך: (עורכים: ר"י זר וי' עופר) ישראל: מחקרים בלשון לזכרו של ישראל ייבין, ירושלים תשע"א, עמ' 155-179.
- קוגוט, תשנ"ד ש' קוגוט, המקרא בין טעמים לפרשנות, ירושלים תשנ"ד.
- שד"ל, תש"ל ש"ד לוצאטו, פירוש על ספר ישעיה, תל-אביב תש"ל.

